

Київський університет імені Бориса Грінченка

**УКРАЇНСЬКА ІСТОРИЧНА НАУКА
В СУЧАСНОМУ ОСВІТНЬОМУ ТА ІНФОРМАЦІЙНОМУ
ПРОСТОРИ**

Вінниця
ТОВ «ТВОРИ»
2018

УДК 930.1(477)
ББК 63.3(4УКР)
У 45

*Рекомендовано до друку Вченою радою
Київського університету імені Бориса Грінченка
(протокол № 8 від 29 березня 2018 року)*

Рецензенти:

Реснит Олександр Петрович, заступник директора з наукової роботи, завідувач відділу історії України XIX — початку XX ст. Інституту історії НАН України, доктор історичних наук, професор, член-кореспондент Національної Академії Наук

Дровозюк Степан Іванович, ректор КВНЗ «Вінницька академія неперервної освіти» доктор історичних наук, професор

У 45 **Українська історична наука в сучасному освітньому та інформаційному просторі:** монографія / Наукова редакція д.і.н. проф. О.О.Салати. – Вінниця: ТОВ «ТВОРИ», 2018. – 356 с.

ISBN 978-617-7706-81-5

Монографія присвячена аналізу наукових підходів до вивчення історичного процесу та суспільного розвитку. Автори намагаються дати відповіді на деякі питання дослідження історії, з урахуванням світового досвіду вивчення історичного процесу. Здійснено аналіз традицій вітчизняного та зарубіжного історіописання, зокрема дослідження окремих питань історії України, європейської історії, методологічних засад історичного пізнання.

Монографія призначена для професійних істориків, учителів і студентів, усіх, хто цікавиться історією як наукою.

УДК 930.1(477)

ББК 63.3(4УКР)

© Колектив авторів, 2018

© ТОВ «ТВОРИ», 2018

ISBN 978-617-7706-81-5

ЗМІСТ

Передмова.....	5
Розділ I. Українська історіографія у контексті розвитку європейської історичної науки	
Шандра І.О. Сучасні західні теорії у вивченні представницьких організацій підприємців пореформеного періоду	8
Куцик Р.Р. Проблеми інформаційного впливу на події Першої світової війни у сучасній зарубіжній та вітчизняній історіографії	21
Мартиненко В.В. Виникнення Білоруської Народної Республіки 1918 року : історіографічно-джерелознавчий аналіз.....	38
Салата О.О. Інформаційно-пропагандистське протистояння нацистської Німеччини та СРСР в зарубіжній історіографії	48
Андрєєв В.М. Віктор Петров та його діяльність в інформаційному та освітньому просторі післявоєнної Німеччини (1945-1949): європейські виклики та національна традиція	59
Іванов Д.І. Історіографія британського зовнішньополітичного процесу кінця XX–початку XXI ст.	78
Саган Г.В. Новітня історія південних слов'ян в українській історіографії: сучасні тенденції та особливості.....	92
Доценко В.О. Міф про походження і обраність в історичній пам'яті народу та його вплив на подолання постколоніального синдрому	114
Розділ III. Історія України в сучасному історіографічному дискурсі: проблеми дослідження та інтерпретації	
Удод О.А. Проблема «подолання» історії» у сучасному українському суспільстві	125
Лисенко О.С, Хойнацька Л.М. Міждисциплінарні зв'язки у студіюванні проблематики Другої світової війни: деякі теоретико-методологічні аспекти.....	137
Драч О.О. Міждисциплінарні історичні дослідження: психоісторія як напрям наукових студій	155
Ричка В.М. Сучасні проблеми студіювання історії Київської Русі	173
Кривошея І.І. Світ козацької старшини другої половини XVII ст. крізь призму міських актових книг Лівобережжя	182
Тарасенко О.О. Школа істориків Університету Св. Володимира у середині 30-х – на початку 60-х рр. XIX ст.	202
Ладний Ю. А. Етнополітика Української національної революції 1917–1921 рр. в історико-етнологічних дослідженнях	238

ІНФОРМАЦІЙНО-ПРОПАГАДИСТСЬКЕ ПРОТИСТОЯННЯ НАЦИСТСЬКОЇ НІМЕЧЧИНИ ТА СРСР В ЗАРУБІЖНІЙ ІСТОРІОГРАФІЇ

Друга світова і Велика Вітчизняна війни стали важливим фактором зміни цивілізаційних цінностей та орієнтирів не лише для народів, які зазнали катастрофічних втрат та руйнувань, але й для усього світу, увійшли в історію як ключові події ХХ ст. Саме тому інтерес громадськості до них з кожним роком зростає, а така наука, як історія, потребує глибших досліджень окремих проблем.

Діапазон тем з дослідження цього періоду є найбільш широким, окремі аспекти подій стали об'єктом жвавої дискусії у вітчизняній історіографії, що сприяло введенню до наукового обігу певної кількості нових документів, матеріалів; з'явилося багато досліджень, у яких більш об'єктивно висвітлюються пропагандистська діяльність та інформаційна політика Німеччини і Радянського Союзу. Втім картина подій 1939–1945 рр. не стане повною, якщо не враховувати досліджень, проведених російськими, англійськими, французькими, німецькими, американськими та іншими вченими. Отже, аналіз малодоступних для вітчизняних істориків документів та матеріалів надасть можливість глибшого вивчення найактуальнішої проблеми досліджуваного періоду.

Розвідки російських, німецьких, англійських, американських учених, істориків та публіцистів, присвячені тематиці Другої світової війни, заслуговують на увагу ще й тому, що уводять до наукового обігу цінні документи, публікації бібліографічних досліджень та мемуарної літератури.

Поряд з працями, присвяченими збройній боротьбі, можна виокремити дослідження, в яких автори намагаються відобразити одну з найбільш актуальних проблем сьогодення – інформаційного протистояння нацистської Німеччини та Радянського Союзу у 1939–1945 рр., зокрема інформаційні технології, що були застосовані урядами обох країн для впливу на свідомість та моральнопсихологічний стан власного населення і населення противника, а звідси – й на результати самої війни.

Проблема інформаційного впливу на свідомість населення окупованих територій у роки Другої світової війни практично не студіювалася у період існування Радянського Союзу, оскільки такі поняття, як «інформаційні

технології», «німецький інформаційний простір», засоби та механізми формування інформаційного простору науковцями не досліджувалися. Незважаючи на те, що в СРСР механізми й засоби впливу на населення вивчалися досконало фахівцями спеціальних служб та управлінь, істориками досліджувалися переважно ідеологічна пропаганда серед населення з пріоритетним напрямком «Комуністична партія – гегемон та організатор соціалістичного життя» та лише частково методи, механізми агітації та пропаганди, коли мова велася про нацистське керівництво та німецьку окупаційну владу.

У Німеччині склалася дещо інша ситуація: з приходом до влади Націонал-соціалістичної робітничої партії Німеччини (НСДАП) активно й досить відкрито працювали міністерства, управління пропаганди та просвіти, які розробляли механізми і засоби впливу на населення та особовий склад армії. Така велика увага до засобів інформаційного впливу була спричинена жахливою поразкою у Першій світовій війні. Перші дослідження інформаційної політики Третього рейху починають з'являтися в 60–70-х роках ХХ ст.

У цей період історіографію війни поповнюють праці радянських істориків, у яких аналізується політика Третього рейху, зокрема, що проводилася на окупованих нацистською армією територіях. Праці радянських публіцистів Л. Гінзбурга, Д. Мельникова, Л. Чорної висвітлюють негативні наслідки пропаганди гітлерівської Німеччини. Так, у своїй праці «Потусторонние встречи» Л. Гінзбург наголошує на особистій відповідальності керівників Третього рейху за політику, яку вони проводили в окупованих країнах Європи та СРСР. Автор виявляє політичні пріоритети нацистської Німеччини та наслідки пропаганди, що проводилася на окупованих територіях¹. Л. Чорна, досліджуючи апарат нацистської диктатури та його пропагандистську діяльність, показала нацистську Німеччину як державу, де тоталітаризм набув особливої форми і контролю над усіма сферами суспільно-політичного життя й був установлений єдиною соціал-демократичною партією. Її праця – одна з перших, де розкриваються механізми впливу особи чи групи осіб на ціле суспільство, зокрема німецьке². Важливим кроком у вивченні інформаційної політики нацистської Німеччини постали питання військово-політичної діяльності нацистського уряду, спроби встановити інформаційну

¹ Гінзбург Л. Потусторонние встречи. – М., 1990. – 312 с.

² Черная Л.Б. Коричневые диктаторы: Гитлер, Геринг, Гиммлер, Геббельс, Борман, Риббентроп. – М.: Республика, 1992. – 384 с.

блокаду для населення Німеччини. У цьому контексті період військового підйому Третього рейху знайшов висвітлення у монографіях відомого російського історика Л. Безименського. У праці «Третий фронт. Секретная дипломатия Второй мировой войны. Особый архив»¹ автор розкриває справжні наміри великих європейських держав та США ще на початку 30-х років ХХ ст. У дослідженні він намагався розкрити інформаційну політику західних держав, які прагнули за допомогою нацистської Німеччини вирішити проблеми на Сході Європи.

У загальних роботах з історії націонал-соціалізму досить широко висвітлювалася ідеологія німецького фашизму та його ідейні витоки, а, наприклад, у монографії О. Галкіна «Германский фашизм» націонал-соціалістична ідеологія та її втілення в інформаційній політиці нацистської Німеччини розглянуті більш детально. Автор розкриває сутність пропагандистської діяльності Націонал-соціалістичної партії у Німеччині та її плани щодо окупованих територій СРСР; аналізує соціально-психологічні основи та соціалістичний компонент у системі гітлерівської ідеології².

Питання інформаційної політики у працях радянських та сучасних істориків розглядалося лише дотично, в основному як ідеологічна пропаганда населення власної країни та війська й населення противника. На жаль, як уже зазначалося вище, поняття «інформаційний простір» у 80–90-х роках ХХ ст. ще не стало об'єктом уваги науковців-істориків, які вивчали проблеми Другої світової та Великої Вітчизняної воєн. Пропагандистська діяльність СРСР та Німеччини не розглядалася вітчизняними істориками як повноцінна інформаційна політика, спрямована на населення та війська противника.

У кінці 60-х – на початку 70-х років ХХ ст. питання інформаційного протистояння, механізмів та засобів впливу постає предметом дослідження зарубіжних істориків. Отже, метою даного дослідження є визначення кола робіт зарубіжних учених, у яких розглядалася нацистська та радянська пропаганда як інформаційне протистояння в Другій світовій війні. Відповідно завдання – виявити в зарубіжній історіографії Другої світової війни тенденції до вивчення інформаційної політики Німеччини, її інформаційної війни проти СРСР та

¹ Безименский Л.А. Разгаданные загадки Третьего Рейха, 1933–1941: Книга не только о прошлом. – М.: Изд-во агентства печати «Новости», 1981. – 279 с.; *Його ж.* Третий фронт. Секретная дипломатия Второй мировой войны. Особый архив. – М.: Вече, 2003. – 441 с.

² Галкин А.А. Германский фашизм. – М.: Наука, 1967. – 399 с.

впливу нацистської пропаганди на морально-психологічний стан населення окупованих територій СРСР.

Перші дослідження, в яких аналізувалася інформаційна політика Третього рейху, були здійснені безпосередніми учасниками Другої світової війни: членами нацистського уряду, чиновниками Міністерства пропаганди та освіти Німеччини. Лише у 50-х роках ХХ ст. західноєвропейські історики та публіцисти, використовуючи матеріал, зібраний та збережений сучасниками подій 1939–1945 рр., починають досліджувати факти Другої світової війни.

Вивчаючи твори зарубіжних істориків з проблеми інформаційної пропаганди та інформаційного протистояння Німеччини і Радянського Союзу, необхідно зазначити, що більшість із дослідників мала доступ до матеріалів, які були невідомі радянським історикам і давали можливість показати події Другої світової війни з позицій спостерігача. Водночас європейським історикам невідомі були матеріали про справжнє становище на фронтах і в тилу як Червоної Армії, так і Вермахту. Незважаючи на це, зазначений період займає у зарубіжній історіографії надзвичайно важливе місце: німецькі, англійські та американські історики навіть у загальних працях більш глибоко досліджують інформаційну політику, її взаємовпливи та протидію у Німеччині та СРСР. З'явилися праці, де пріоритетним стало дослідження окремих аспектів суспільно-політичного, соціально-економічного життя населення СРСР, що піддалося німецькій окупації. Проте узагальнюючого дослідження, яке б продемонструвало історіографічну спадщину з питання німецького інформаційного простору та інформаційного протистояння СРСР і Німеччини як окремої теми, в сучасній Україні немає, а самі терміни в історичній літературі практично не використовуються для характеристики окупаційного періоду в СРСР та інших країнах, що були окуповані гітлерівською Німеччиною.

Аналіз наукової літератури, що була опублікована у Німеччині, Англії та США, показав, що ефективність і негативні наслідки інформаційної політики Німеччини розкриваються у працях німецьких істориків та публіцистів Е. Хадамовські (безпосереднього учасника тогочасних подій)¹, Н. Мюллера²,

¹ Hadamowsky E. Propaganda und nationale Macht. Die Organisation der oeffentlichen Meinung fuer die nationale Politik. – Oldenburg, 1933. – 128 s.

² Мюллер Н. Вермахт и оккупация (1941–1944); [пер. с нем. А. Артемова, А. Долгорукова, И. Карабутенко, Ю. Чупрова, Г. Шевченко]; под редакцией А. Юденкова. – М.: Воениздат, 1974. – 387 с.

П. Лонгеріха¹, Р. Коела² та ін. Важливою підсумковою працею німецьких істориків про Другу світову війну стало 10-томне видання серії «Das Deutsche Reich und der Zweite Weltkrieg»³. («Германський Рейх і Друга світова війна». – Переклад авт.).

Найбільш активними у дослідженні нацистської пропаганди й інформаційної політики Третього рейху загалом виявилися саме німецькі історики. Цінність їхніх праць полягає у висвітленні процесу створення протягом 1933–1945 рр. у Німеччині Націонал-соціалістичною партією безпрецедентної у світовій історії системи державного маніпулювання масами та повністю під контрольного фашистському керівництву інформаційного простору. Відповідно особливу увагу було приділено показу підготовки Німеччини до нападу на Радянський Союз, зокрема засобами ведення інформаційно-психологічної війни проти Червоної Армії й цивільного населення СРСР. На думку істориків, нацистська пропаганда мала послабити бойовий дух червоноармійців, сприяти дезорганізації радянського тилу, забезпечити покірність та роботу місцевого населення. Щоб реалізувати такі плани, нацистській Німеччині необхідно було зруйнувати колишні світоглядні настанови радянських громадян і сформувати нові стереотипи та уявлення.

Пропагандистську політику нацистської Німеччини в період тимчасової окупації України і Білорусії, її вплив на психологічний стан населення вивчали також західноєвропейські вчені та американські історики: Д. Армстронг⁴, Г. Джоуетт⁵, Я. Кершоу⁶, П. Лонгеріх⁷, Г. Ферстерч⁸, М. Балфор⁹, В. Соесман¹⁰, В. Соесман¹⁰, В. Віпперман¹ та ін. Характерними рисами їхніх робіт є досить

¹ Лонгеріх Петер. Генрих Гиммлер. Биография. – Мюнхен: Сидлер, 2008. – С. 120.

² Koehl R. L. RKFDV: German resettlement and population policy 1939–1945. – Cambridge, 1957. – 352 p.

³ Müller R.-D. Das Deutsche Reich und der Zweite Weltkrieg. Bd. 10/1 u. Bd. 10/2. – Stuttgart, 2008. – S.732.

⁴ Армстронг Джон. Советские партизаны. Легенда и действительность. 1941–1944. – М.: Центрполиграф, 2007. – 496 с.

⁵ Jowett G.S. Propaganda and Persuasion. Newbury Park etc. 1992. – 240 p.

⁶ Кершоу Я. Гитлер. – Ростовна-Дону: Феникс, 1997. – 320 с.

⁷ Лонгеріх Петер. Генрих Гиммлер. Биография. – Мюнхен: Сидлер, 2008. – С. 120.

⁸ Ферстерч Г. Пруско-германский генеральный штаб 1640–1965. К его роли в истории. [перевод с немецкого Рудого Г.]. – М.: Мысль, 1966. – 572 с.

⁹ Balfour Michael. Propaganda in War 1939–1945. Organisations, Policies and Publics in Britain and Germany. – London, Boston and Henley. – 1979. – 520 p.

¹⁰ Soeseman B. Propaganda und Oeffentlichkeit in der «Volksgemeinschaft» // Nationalsozialismus und die deutsche Geschichte: Einfuehrung und Ueberblick. – Stuttgart–Muenchen, 2002. – 416 s.

широке використання документів Нюрнберзького процесу, архівних матеріалів європейських країн, спогадів учасників радянського партизанського та українського національного руху. Незважаючи на це, окупаційний режим на захоплених німецькою армією територіях не став пріоритетним або хоча б привабливим напрямком у дослідженнях західноєвропейських та американських істориків. Більшість істориків досліджувала нацистську пропаганду в основному в період становлення Націонал-соціалістичної партії в Німеччині. Пропагандистська діяльність Третього рейху серед населення окупованих територій СРСР у німецькій історіографії окремо не виділяється. Цей бік діяльності нацистського керівництва розглядався лише в загальних рамках проблем окупаційної політики.

Першим кроком у вивченні пропагандистської діяльності Націонал-соціалістичної партії Німеччини як самостійної проблеми стала праця сучасника Геббельса Е. Хадамовські. Будучи безпосереднім учасником та свідком діяльності Третього рейху, позиціонуючи себе фахівцем-експертом із формування суспільної думки, він досліджував механізми і технології впливу засобів пропаганди на населення Німеччини. Діяльність у такому напрямку змушувала його самого здійснювати дослідження у цій галузі з метою визначення її ефективності. Важливим для історичної науки є те, що, досліджуючи методи пропаганди НСДАП, він дійшов висновків, що пропаганда і диференційоване застосування сили мають доповнювати один одного в особливо продуманій формі й ніколи не є абсолютними протилежностями. Застосування сили може бути частиною пропаганди. Саме цей принцип, на думку Е. Хадамовські, ігнорувала Націонал-соціалістична партія після приходу до влади у Німеччині². Праці німецького автора надали наступникам велику кількість матеріалів з вивчення згаданої теми й відкрили шлях до дослідження такої глобальної сучасної зброї, як інформаційна політика.

Багато досліджень здійснено на основі архівних матеріалів, документів та щоденників безпосередніх учасників подій Другої світової війни. Надзвичайно важливою в цьому контексті є праця Д. Армстронга «Радянські партизани в Другій світовій війні»³, яка базується на документальних матеріалах: звітах і повідомленнях нацистських політичних та військових діячів і посадових осіб

¹ Wipperman W. Der konsequente Wahn. Ideologie und Politik Adolf Hitlers. – Muenchen, 1989. – 620 s.

² Hadamowsky E. Propaganda und nationale Macht. Die Organisation der oeffentlichen Meinung fuer die nationale Politik / E. Had- amowsky. – Oldenburg, 1933. – 128 s.

³ Armstrong J. A. (Ed.) Soviet Partisans in World War II. Мадисон. – 1964. – 361 p.

окупаційної адміністрації та Вермахту. Автор аналізує роботу пропагандистських відділів Вермахту проти радянських партизанів на окупованих територіях, діяльність яких, на думку історика, дуже послаблювала вплив пропаганди на населення й змушувала окупаційну владу застосовувати все нові методи впливу. Д. Армстронг доводить, що про характер та військову значущість партизанського руху в період Другої світової війни істориками Німеччини та СРСР виголошувалися прямо протилежні заяви, а офіційні радянські оцінки часто розходилися в тлумаченні важливості «спонтанної» патріотичної реакції населення, мужності й організаторських здібностей місцевих партійних керівників, які скеровували діяльність центральних партійних та військових органів. Його праця є першою спробою внести ясність щодо озвучених питань шляхом системного дослідження великої кількості документів, здебільшого німецьких, але також і радянських, захоплених у кінці Другої світової війни¹.

Плани нацистської Німеччини щодо захоплення життєвого простору СРСР розглядалися також відомим німецьким істориком Н. Мюллером. Зосередивши увагу на головному – з'ясуванні ролі Вермахту та його органів у здійсненні фашистського окупаційного режиму на радянській території, – автор розкриває причини зриву планів німецької окупаційної адміністрації і, як наслідок, краху окупаційного режиму. Важливе місце в праці займає питання про провальні спроби фашистського командування та окупаційної влади посилити свій режим шляхом політичної й соціальної демагогії та інформаційної політики. Автор зумів розкрити справжню роль фашистського Вермахту в плануванні здійснення окупаційної політики на захопленій території СРСР у роки Другої світової війни.

Аналізуючи окремі аспекти інформаційної політики нацистської Німеччини, історик дійшов висновків про те, що політична ціль його країни полягала в тому, аби назавжди покінути з більшовизмом та комуністичною ідеологією, знищити соціалістичний лад, Радянську державу. Вирішуючи економічні проблеми Третього рейху, нацисти планували перетворити захоплені території Південно-Східної Європи в аграрно-сировинний придаток

¹ Армстронг Джон. Советские партизаны. Легенда и действительность. 1941–1944. – М.: Центрполиграф, 2007. – 496 с.

«великонімецької економічної сфери» та у важливий ринок збуту її промислової продукції¹.

Діяльність закладів нацистського пропагандистського апарату, створених з приходом НСДАП до влади, викликала зацікавленість у німецьких дослідників. Німецький історик П. Лонгеріх досліджував пропагандистську діяльність Закордонного відділу Міністерства закордонних справ; використання радіомовлення нацистським керівництвом. Він проаналізував структуру Міністерства закордонних справ, визначивши місце і роль Закордонного відділу в інформаційній політиці Третього рейху; розкрив методи та технології впливу на населення країн Європи через засоби радіомовлення та періодичних видань; показав, що радіомовлення використовувалося керівництвом Третього рейху з метою психологічної обробки населення й стало одним із головних методів нацистської інформаційної політики².

Важливим аспектом досліджень П. Лонгеріха є вивчення діяльності каральної машини фашистської Німеччини, розкриття ролі Г. Гімлера у вищій партійній ієрархії, організації націоналсоціалістичного терору та знищенні євреїв. Реалізація жадливих установок про знищення населення окупованих країн, що не мали відношення до «нордичної раси», уповні розвернулася після початку Другої світової війни. Науковець показує етапи формування свідомості Гімлера в умовах розвитку та закріплення націонал-соціалістичних ідей. Він надає переконливі докази у «перетворенні» Гімлера в цинічного холоднокривого творця й виконавця репресивної політики Рейху. Масові каральні акції на території Польщі, Радянського Союзу та інших країн, створення величезної мережі концентраційних таборів, депортації населення для рабської праці у Німеччині стали свідченням його політики. Найстрашнішим злочином Гімлера, на думку П. Лонгеріха, є Голокост, результатом якого стало знищення більше 6 мільйонів осіб єврейської національності³ [6]. На жаль, у контексті зазначених досліджень учений не розглядає інформаційну політику Німеччини як одну з глобальних причин втрати її політичного авторитету в Європі.

¹ Мюллер Н. Вермахт и оккупация (1941–1944); [пер. с нем. А.Артемова, А.Долгорукова, И.Карабутенко, Ю. Чупрова, Г.Шевченко]; под редакцией А.Юденкова. – М.: Воениздат, 1974. – 387 с.

² Longerich P. Propagandisten im Krieg. Die Presseabteilung des Auswärtigen Amtes unter Ribbentrop / P. Longerich. – Munchen, 1987. – 215 p.

³ Лонгерих Петер. Генрих Гиммлер. Биография. – Мюнхен: Сидлер, 2008. – С. 120.

Європейський дослідник Р. Коел вивчав декрети нацистського уряду щодо становлення нових німецьких колоній на окупованих східних територіях та створення нового селянства – фольксдойче. Вивчення цих документів допомогло визначити роль німецьких селян на окупованій території. Один із таких декретів поклав початок жорстоким директивам та наказам, виконання яких стало змістом німецької політики на окупованих територіях України. Р. Коел дійшов висновку: внаслідок таких декретів створювалися умови протиставлення різних народів на окупованій території. Важливим відкриттям Коела був також показ пропаганди, яку проводила окупаційна влада серед сільського населення, та її впливу на свідомість і поведінку селян у перші місяці окупації¹.

Структуру пропагандистського апарату Вермахту та його діяльність серед військ противника досліджував військовий історик О. Бухбендер. Його праці присвячені дослідженню нацистських листівок, які розповсюджувалися в роки Другої світової війни на фронтах бойових дій². Він відзначає, що на першому етапі війни пропаганда проти Червоної Армії мала виразний відбиток ейфорії від наступу, що поширювався; прагнучи психологічно роздавити й без того приголомшених червоноармійців та звести нанівець морально-психологічний стан бійців, вона більше використовувала словесний натиск. Керівництво Німеччини, на думку О. Бухбендера, безумовно, розуміло, що пропаганда – це могутній інструмент для проведення бажаної політики. Саме тому приділялася пильна увага пропагандистській діяльності на фронті. Суттєвими є висновки про те, що підготовка війни проти Радянського Союзу одночасно означала й підготовку пропагандистської війни, а вона почалася задовго до військових дій. 1 квітня 1939 р. при Вищому командуванні збройних сил – ОКВ (Oberkommando der Wehrmacht – ОКВ) – був створений підрозділ «Вермахт-пропаганда». Перед нападом на Радянський Союз при Міністерстві пропаганди був організований «генеральний реферат Східний простір» (Generalreferat Ostraum) на чолі з Еберхардом Таубертом, часто іменований також «організацією Вінета», у 1943 р. перетворений у «відділ Схід» («Abteilung Ost»). Саме ці установи й стали основними центрами ведення

¹ Koehl R. L. RKFDV: German resettlement and population policy 1939–1945. – Cambridge, 1957. – 352 p.

² Buchbender O. Heil Beil: Flugblattpropaganda im 2. Weltkrieg. Dokumentation und Analyse. Reihe: Militarpolitische Schriftenreihe. Band 10. – Stuttgart, 1974. – 274 p.

пропагандистської роботи на передовій лінії фронту та серед «східних добровольців»¹.

Німецькі історики Г. Ферстерч і Г. Шніттер досліджували діяльність прусько-німецького генерального штабу в 1940–1965 рр., зокрема його роботу в умовах Другої світової війни. У контексті цієї проблеми вони розглядали діяльність керівництва Вермахту та його концепцію пропагандистської війни. Г. Шніттер визначив роль пропагандистської діяльності в умовах німецької діючої армії серед бійців Вермахту та військ противника². Цінними є дослідження науковця щодо діяльності відділу пропаганди Вермахту, де висвітлюється його структура, органи управління й основні функції. Він також робить висновок про те, що відділ займався організацією всіх заходів, які мали впливати на суспільство в самому Рейху та за кордоном; зосереджує увагу на трьох основних напрямках інформаційної політики Вермахту: пропаганді серед німецького населення та військовослужбовців, пропаганді в діючій армії та «пропаганді на ворога» – на його збройні сили й цивільне населення.

Декілька робіт австралійського вченого М. Балфора присвячені дослідженню пропагандистської діяльності нацистської Німеччини на Східному фронті³. Зокрема, автор розкрив схему, за якою будувалася пропагандистська діяльність Міністерства східних окупованих територій та Вермахту на окупованих територіях СРСР. Важливим для висвітлення зовнішньої інформаційної політики нацистської Німеччини у 1939–1945 рр. є також аналіз пропаганди, спрямованої на країни Західної та Східної Європи.

Американський дослідник Г. Джоуетт вивчав ідеологічну концепцію А. Гітлера та Націонал-соціалістичної партії щодо пропагандистської діяльності серед населення Німеччини. Він виокремив основні принципи та положення, рекомендовані Гітлером, яких необхідно було дотримуватися під час пропаганди ідей та психологічного впливу на суспільство. Г. Джоуетт зазначає, що така пропагандистська діяльність допомогла НСДАП у короткий термін захопити владу й контролювати практично всі сфери життя німецького суспільства⁴.

¹ Buchbender O. Heil Beil: Flugblattpropaganda im 2. Weltkrieg. Dokumentation und Analyse. Reihe: Militarpolitische Schriftenreihe. Band 10. – Stuttgart, 1974. – 274 p.

² Ферстерч Г. Прусско-германский генеральный штаб 1640–1965. К его роли в истории; [перевод с немецкого Рудого Г.]. – М.: Мысль, 1966. – 572 с.

³ Balfour Michael. Propaganda in War 1939–1945. Organisations, Policies and Publics in Britain and Germany. – London, Boston and Henley. – 1979. – 520 p.

⁴ Jowett G.S. Propaganda and Persuasion. Newbury Park etc. – Stuttgart, 1992. – 240 p.

Комплексно інформаційну політику нацистської Німеччини досліджував англійський вчений Я. Кершоу. Вивчаючи діяльність А. Гітлера, автор розглядає нацистську пропаганду як систему, створену й керовану Й. Геббельсом. На думку Я. Кершоу, ідея та образ нової держави наполегливо впроваджувалися в життя суспільства та свідомість кожного німецького громадянина. Досить ефективним виявився метод психологічної обробки населення: досліджуючи документальні джерела, історик наводить факти, які підтверджують ефективність психологічної обробки значної частини суспільства, особливо середнього класу та селянства. У своїй праці він акцентує увагу на тому, що під впливом інформаційної політики Міністерства пропаганди значна кількість селян об'єдналася й створила організацію «Селянський союз», який брав на себе зобов'язання виробництва сільськогосподарської продукції для Третього рейху¹.

В агітаційно-пропагандистській діяльності керівництво Націонал-соціалістичної партії робило ставку на робітничий клас. Досліджуючи це питання, американський історик В. Соесман показав, що А. Гітлер і керівництво нацистської Німеччини зрозуміли: робітники – це основна рушійна сила у здійсненні загарбницьких колонізаційних планів Третього рейху. Саме тому керівництво країни розпочало кампанію з ідеологічно-психологічної обробки цієї частини німецького суспільства та проголошення поліпшення соціального становища й власне статусу робітника. На думку В. Соесмана, ораторський хист А. Гітлера та Й. Геббельса у присутності величезної аудиторії діяв буквально шокуюче, що підтверджує активний розвиток радіомовлення не лише на території самої Німеччини, а й на території інших країн, зокрема окупованих².

Важливе місце у суспільній думці післявоєнної Німеччини також посідала німецька національна ідея. Тому, як зазначає німецький дослідник В. Віпперман, націоналізм зображувався як рух за відродження німецької національної ідеї та широко використовувався А. Гітлером у його промовах перед робітниками та іншими верствами населення Німеччини. На думку В. Віппермана, такий пропагандистський прийом у післявоєнній Німеччині був надзвичайно актуальним, здатним підняти маси на будь-яку справу³.

¹ Кершоу Я. Гітлер /Я. Кершоу. – Ростовна-Дону: Феникс, 1997. – 320 с.

² Soeseman B. Propaganda und Oeffentlichkeit in der «Volksgemeinschaft» // Nationalsozialismus und die deutsche Geschichte: Einfuehrung und Ueberblick. – Stuttgart-Muenchen, 2002. – 416 s.

³ Wipperman W. Der konsequente Wahn. Ideologie und Politik Adolf Hitlers. – Muenchen, 1989. – 620 s.

Розглядаючи окремі праці зарубіжних істориків, необхідно зазначити, що інформаційна політика нацистської Німеччини та її спроби створити у Європі й на окупованих територіях особливий інформаційний простір не залишилися поза увагою вчених-істориків та публіцистів Англії, США та Німеччини. Сучасне бачення та розуміння інформаційної політики, інформаційного простору допомагає науковцям комплексно вивчати події Другої світової та Великої Вітчизняної воєн. Інформаційне протистояння між СРСР та нацистською Німеччиною все більше привертає увагу сучасних дослідників, а його вивчення дає можливість відтворити повноцінну картину подій 1939–1945 рр.

Загалом необхідно відзначити, що для істориків Німеччини, США та Великобританії характерною є пильна увага до діяльності нацистської пропаганди на території Третього рейху, тоді як вплив на Червону Армію та населення окупованих територій СРСР вивчався в основному в контексті політики Німеччини на Сході.

В.М. Андрєєв

ВІКТОР ПЕТРОВ ТА ЙОГО ДІЯЛЬНІСТЬ В ІНФОРМАЦІЙНОМУ ТА ОСВІТНЬОМУ ПРОСТОРІ ПІСЛЯВОЄННОЇ НІМЕЧЧИНИ (1945-1949): ЄВРОПЕЙСЬКІ ВИКЛИКИ ТА НАЦІОНАЛЬНА ТРАДИЦІЯ

Віктор Платонович Петров (псевдоніми – В. Бер, Борис Веріго, В. Домонтович, В. Плят та ін.; 1894–1969) був одним із найяскравіших українських інтелектуалів свого часу – визначний учений енциклопедичної ерудиції (історик, етнограф, археолог, літературознавець, філолог, фольклорист, філософ), організатор науки, громадський діяч та письменник, а також агент радянської розвідки.

В українських літературних та наукових колах «золотого віку» української гуманітаристики 1920-х і «емігрантського ренесансу» другої половини 1940-х рр. В. Петрова вважали визначним, самобутнім та, навіть, геніальним мислителем і науковцем. Але в силу різних життєвих колізій й обставин, його було надовго «вилучено» з інтелектуального простору СРСР та української діаспори, а його творчу спадщину недооцінено та забуто.